

JULIA BOIŃSKA, MONIKA OBRĘBSKA

PSYCHOLOGICZNE UWARUNKOWANIA PRZYWIĄZANIA DO MIEJSCA: ZAUFANIE SPOŁECZNE, STYL PRZYWIĄZANIA I LĘK. BADANIE LONGITUDINALNE W OKRESIE PANDEMII COVID-19

ABSTRACT. Julia Boińska, Monika Obrębska, *Psychologiczne uwarunkowania przywiązania do miejsca: zaufanie społeczne, styl przywiązania i lęk. Badanie longitudinalne w okresie pandemii COVID-19* [Psychological determinants of place attachment: social trust, attachment style and anxiety. A longitudinal study during the COVID-19 pandemic period] edited by Marek Nowak, Krzysztof Bierwaczonek, „Człowiek i Społeczeństwo” vol. LV: *Miasta w obliczu zmiany* [Cities in the face of change], Poznań 2023, pp. 99–112, Adam Mickiewicz University. ISSN 0239-3271, <https://doi.org/10.14746/cis.2023.55.6>.

The aim of this study was to explore the subject of place attachment and connected factors (such as social trust, attachment style and anxiety) in the context of enforced isolation caused by world pandemic COVID-19. For this purpose a longitudinal study was conducted, in the first part of which 127 people were examined, and 35 in second. During the survey were used: Place Attachment Scale, General Trust Scale, Relationship Questionnaire, and STAI-X1 Questionnaire. The study confirmed the negative relationship between place attachment and anxiety: the higher the level of anxiety, the lower the strength of place attachment. This relationship was also found to be stable over time and significant during both the first and third lockdown.

Keywords: place attachment, attachment style, social trust, anxiety

Julia Boińska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Psychologii i Kognitywistyki, ul. Szamarzewskiego 89AB, 60-568 Poznań, e-mail: julboi@st.amu.edu.pl.

Monika Obrębska, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Wydział Psychologii i Kognitywistyki, ul. Szamarzewskiego 89AB, 60-568 Poznań, e-mail: obrebska@amu.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-0457-5402>.

Wprowadzenie

Celem artykułu jest przedstawienie psychologicznych uwarunkowań przywiązania do miejsca w kontekście przymusowej izolacji spowodowanej pandemią COVID-19. Inspiracją do badania były wydarzenia z marca 2020 r. oraz długie tygodnie po nich następujące: wypełnione niewiedzą, poczuciem zagubienia i zagrożenia, a także – znacznie większym niż kiedykolwiek wcześniej – znaczeniem miejsca (Counted i in., 2021). Dom zmienił się w jednym momencie z ostoji prywatności w przestrzeń nauki, pracy, wypełniania codziennych obowiązków, utrzymywania kontaktów międzyludzkich i prób radzenia sobie z nową sytuacją; stał się dla jednych enklawą bezpieczeństwa, dla innych – trudnym do zniesienia miejscem odosobnienia. Niezależnie od przypisywanego mu znaczenia, dom w okresie pandemii stał się przestrzenią szczególnie ważną, znaczącą, stał się miejscem psychologicznie istotnym (Soumyadeep i Mainak, 2022).

Odwołując się do teorii relacji z obiektem, miejsce – tak samo jak osoba, idea czy przedmiot – może stać się znaczącą, zinternalizowaną figurą przywiązania, wpływającą bezpośrednio na postrzeganie siebie, innych oraz świata. W ten sposób może działać kojąco w chwilach dystresu, zapewniać poczucie tożsamości i jej ciągłości oraz wspierać w budowaniu samooceny (Hamilton, 1990). W tym rozumieniu emocjonalna relacja z miejscem może być ważnym zasobem w radzeniu sobie z codziennymi trudnościami związanymi z życiem w czasie podwyższonego zagrożenia. Potwierdzają to badania przeprowadzone przez Benjamina Meaghera i Alyssę Cheadle (2020). Wskazują one na silną relację między przywiązaniem do miejsca zamieszkania a dobrostanem psychicznym w czasie pandemii. W każdej z trzech edycji tego badania silna więź z miejscem była negatywnie powiązana z symptomami depresyjnymi, lękowymi czy stresem. W badaniu własnym chcieliśmy sprawdzić, czy sytuacja przymusowej izolacji związana z pandemią COVID-19 wpływa na siłę przywiązania do miejsca oraz czy takie zmienne psychologiczne, jak: zaufanie społeczne, wczesnodziecięcy styl przywiązania i lęk, pośredniczą w tej zależności.

Psychologiczne uwarunkowania przywiązania do miejsca

Miejsce w ujęciu psychologicznym to przestrzeń o szczególnym znaczeniu dla jednostki (Tuan, 1977; Gustafson, 2001). Jak zauważa Maria Lewicka (2012), znaczenie miejsca może mieć różnorodny charakter: osobisty (np. mój dom, moje miejsce urodzenia), narodowy (np. mój kraj), religijny (np. Jasna Góra w Częstochowie), kulturowy (np. warszawska Starówka), wreszcie polityczny (np. Bruksela jako symbol europejskiej integracji).

Przywiązanie do miejsca to emocjonalny, pozytywny stosunek jednostki do przestrzeni, którą zamieszkuje (Mandal i Latusek, 2015). Jako rodzaj postawy, przywiązanie do miejsca ma swój komponent afektywny (emocjonalny stosunek do miejsca), poznawczy (wiedza o miejscu, o jego historii i symbolice) i behawioralny (działania podejmowane wobec miejsca). Składa się ono z dwóch wymiarów: tożsamości miejsca i zależności od niego. Pierwszy wymiar odnosi się do rozpoznawalności miejsca i sposobu, w jaki miejsce i jego otoczenie wpływają na kształtowanie się Ja każdego człowieka, zależność od miejsca natomiast pozwala badać, w jakim stopniu dana okolica jest postrzegana przez jednostkę jako ułatwiająca spełnianie jej dążeń (Williams i Vaske, 2003).

Przywiązanie jednostki do miejsca zależy od wielu czynników. Jak zauważają Alan Mandal i Anna Latusek (2015), fakt, że dana osoba żyje na określonym terenie i że jej bliscy zamieszkują ten sam obszar, a być może także przodkowie zamieszkiwali, daje poczucie ciągłości i wzmacnia poczucie przywiązania. Siła przywiązania związana jest krzywoliniowo ze skalą miejsca: najsilniejsze pozytywne emocje budzi własne mieszkanie oraz dom będący podstawowym miejscem, w którym realizowane są potrzeby człowieka. Ważnym czynnikiem są też cechy fizyczne miejsca zamieszkania: rodzaj zabudowy, wielkość budynku. Najbardziej przywiązani do swojego miejsca zamieszkania są mieszkańcy domków jednorodzinnych, najmniej – mieszkańcy bloków z wielkiej płyty. Mieszkania w niskich budynkach są obiektami silniejszego przywiązania niż mieszkania w wieżowcach, przywiązaniu sprzyja również lokalizacja w historycznych dzielnicach (Hidalgo i Hernandez, 2001). Wszystkie te cechy zabudowy lepiej odpowiadają potrzebom człowieka, sprzyjając stosunkom sąsiedzkim i większej aktywności społecznej (Lewicka, 2012).

Nie wszyscy ludzie są jednakowo silnie przywiązani do swojego miejsca zamieszkania. Emocjonalne związki człowieka z miejscem ulegają

rozluźnieniu wraz z awansem społeczno-ekonomicznym oraz zwiększoną mobilnością. Mniejsze przywiązanie do miejsca deklarują osoby z wyższym wykształceniem, młodsze, krócej mieszkające w danym miejscu, mieszkańcy wielkich metropolii, a także mieszkańcy tych regionów, których ludność jest mniej zakorzeniona (Lewicka, 2012). Najbardziej przywiązane do miejsca są osoby z wykształceniem podstawowym, starsze (emeryci), mieszkańcy wsi i małych miasteczek, o długim stażu zamieszkania i dobrych relacjach sąsiedzkich (Scannell i Gifford, 2010). Wykazano również, że kobiety przejawiają nieco wyższy poziom tożsamości miejsca niż mężczyźni (Mandal i Latusek, 2015).

Ważne są również uwarunkowania o charakterze psychologicznym. Marino Bonaiuto i współpracownicy (2002) pokazali, że silnemu przywiązaniu do miejsca mogą towarzyszyć postawy konserwatywne i potrzeba stabilizacji. Badania przeprowadzone przez Lewicką (2012) na terenie Polski i Ukrainy dowiodły, że w silnej relacji z przywiązaniem do miejsca pozostaje też zaufanie społeczne, a także zgeneralizowana pozytywna wizja natury ludzkiej. Osoby przywiązane do miejsca rzadziej wykazywały nieufność w kontaktach społecznych niż jednostki nieczujące bliskich związków z zamieszkiwanym otoczeniem. Powyższy wynik wydaje się korespondować z faktem, że jednym z najsilniejszych predyktorów przywiązania do miejsca są właśnie więzi społeczne, szczególnie więzi sąsiedzkie. Zapewniają one dużą dozę zarówno wsparcia, jak i swobody, które wpływają na budowanie zaufania społecznego (Krzyminiewska, 2003). Również badania przeprowadzone przez zespół Li Peng (2020) na terenie Chin wskazują, że zaufanie społeczne pozostaje w silnej relacji z przywiązaniem do miejsca. Niezwykle istotne jest znaczenie jednej ze składowych zaufania: przeświadczenia o korzystnym działaniu instytucji legitymizującym działania państwa. Zaufanie do instytucji państwowych nabiera szczególnego znaczenia w sytuacji zagrożeń i kryzysów, co pokazała wyraźnie sytuacja pandemii COVID-19 (Kossowska i in., 2020).

Leila Scannell i Robert Gifford (2014) twierdzą, że sposób, w jaki ludzie tworzą więzi przywiązaniowe z miejscem jest bardzo podobny do tworzenia więzi międzyludzkich. „Przywiązanie” to konstrukt szczegółowo opisywany przez brytyjskiego psychiatrę i psychoanalityka Johna Bowlby’ego. Jest on tłumaczony jako „stopień poczucia zaufania i bezpieczeństwa w związkach interpersonalnych, kształtujący się w okresie niemowlęctwa” (Liberska i Suwalska, 2011: 26). Według Bowlby’ego (2007) przywiązanie wynika z naturalnej umiejętności każdego z nas, jaką jest tworzenie bliskich więzi emocjonalnych. Twierdził on, że „zachowanie przywiązaniowe, czyli takie,

którego celem jest osiągnięcie lub utrzymywanie bliskości z daną osobą, jest zachowaniem instynktownym, wykształconym w toku ewolucji i pełniącym istotną rolę w przetrwaniu gatunku” (Słaboń-Duda, 2011: 13). Zachowania przywiązaniowe, począwszy od pierwszych dni życia, prowadzą do tworzenia się relacji, które mają tendencję do utrwalania się w postaci uogólnionego wzorca funkcjonowania (Liberska i Suwalska, 2011). W konsekwencji kształtują one postrzeganie świata, interpretacje potrzeb własnych oraz innych osób, a co za tym idzie – wpływają na zachowania i oczekiwania w stosunku do nawiązywanych interakcji.

Zainspirowana modelami operacyjnymi Bowlby’ego amerykańsko-kanadyjska psycholożka Mary Ainsworth przeprowadziła własne badania, które stały się podstawą koncepcji stylów przywiązania. Procedura nosiła nazwę Testu Nieznanej Sytuacji i miała postać 20-minutowych obserwacji reakcji dziecka na dwukrotne zniknięcie i ponowne pojawienie się figury opiekuna (Słaboń-Duda, 2011). Na ich podstawie wyróżniono trzy odmienne wzorce: bezpieczny, lękowo-ambiwalentny i unikający.

Pierwszy z nich opisywał te dzieci, które wykorzystywały relację z matką jako bezpieczną bazę do eksplorowania najbliższego otoczenia. Odważnie i samodzielnie odkrywały one otaczającą przestrzeń bez konieczności nieustannego upewniania się o obecności osoby dorosłej. Po opuszczeniu przez opiekunkę pomieszczenia wykazywały dystres i po powrocie radośnie ją witały, szybko odzyskując spokój. Kontakt z matką o dużej responsywności oraz wrażliwości na potrzeby ukształtował w nich przywiązanie bezpiecznie cechujące się poczuciem spokoju, zaufaniem i wysokimi kompetencjami społecznymi. W kontaktach z innymi osoby takie wykazują się odwagą, dużą dozą empatii i otwartości, ale także niezależności (Słaboń-Duda, 2011).

Drugi spośród wyszczególnionych stylów przywiązania, lękowo-ambiwalentny, określał dzieci wykazujące duży dystres podczas nieobecności matki, jednocześnie niemogące odnaleźć spokoju po jej powrocie. Przejawiały one skierowane do opiekunki sprzeczne ze sobą zachowania – z jednej strony odrzucały ją, a z drugiej intensywnie dążyły do kontaktu. Opisany styl kształtuje się u dzieci, u których kontakt z niespójną w reakcjach i nieodpowiadającą na potrzeby figurą przywiązania spowodował brak umiejętności przewidywania jej zachowań. W efekcie prowadzi to do niskiego poczucia bezpieczeństwa oraz małego zaangażowania w budowanie interakcji społecznych. Osoby cechujące się takim stylem przywiązania postrzegają siebie jako mało skuteczne i trudno im osiągnąć zaspokojenie własnych potrzeb. W sytuacjach społecznych odczuwają one dużą dozę niepewności, frustracji oraz zależności od innych (Słaboń-Duda, 2011).

Unikający styl przywiązania natomiast identyfikowany był u dzieci, których zachowania były w dużej mierze niezależne od obecności opiekuna lub jego braku. Zniknięcie matki nie powodowało żadnego niepokoju, a jej ponowny powrót był ignorowany. Dzieci te w taki sam sposób reagowały na interakcje pochodzące od figur przywiązania, jak i obcych osób pojawiających się w pomieszczeniu badawczym. Ich emocjonalna obojętność wykształciła się na podstawie relacji z wiecznie niedostępnym lub nieodpowiadającym na potrzeby opiekunem. Takie funkcjonowanie spowodowało wykształcenie się mechanizmów obronnych, duże poczucie frustracji i unikanie kontaktu. Osoby o unikającym stylu przywiązania charakteryzuje małe poczucie sprawczości, niska samoocena, brak zaangażowania w działania społeczne oraz wrogość i zdystansowanie lub zahamowanie negatywnych emocji i duża uległość przy jednoczesnej izolacji afektywnej (Słaboń-Duda, 2011).

Własną klasyfikację stylów przywiązania dorosłych przedstawili Kim Bartholomew i Leonard Horowitz (1991). Podstawą tej klasyfikacji są charakterystyki wewnętrznych modeli operacyjnych innych ludzi (pozytywna–negatywna) oraz własnej osoby (pozytywna–negatywna), co jest istotną innowacją w stosunku do klasycznych klasyfikacji opartych na obserwacji zachowań dziecka (Łoś, 2010). Skrzyżowanie dychotomicznych kategoryzacji modeli Ja i innych ludzi pozwala wyodrębnić cztery style przywiązania: bezpieczny, zaabsorbowany, oddalająco-unikający i lękowo-unikający.

Na związek wczesnodziecięcego stylu przywiązania z przywiązaniem do miejsca wskazują liczne badania (Nisa i in., 2020). Konstrukty te łączą aktywne poszukiwanie kontaktu, poczucia ciągłości i bezpieczeństwa, stanu spokoju i komfortu oraz dystres odczuwany podczas rozłąki. Najsilniej z wysokim przywiązaniem do miejsca koreluje bezpieczny styl przywiązania. Wśród osób przywiązanych pozabezpiecznie zaobserwowano, że nawet nieduży wzrost poczucia bezpieczeństwa w relacji z drugą osobą skutkowało zwiększeniem siły przywiązania do otoczenia.

Pojawia się w związku z tym pytanie: czy sytuacja zagrożenia i braku poczucia bezpieczeństwa wzmocni czy osłabi przywiązanie do miejsca i jakie czynniki będą pośredniczyły w tym procesie? Znajdujemy się obecnie w czasie pandemii COVID-19 i choć *lockdown* okazał się skutecznym sposobem w walce z rozprzestrzenianiem się wirusa, to poprzez deprywację wielu potrzeb spowodował znaczne podwyższenie poziomu przeżywanego stresu, poczucia braku kontroli i obaw o przyszłość (Markiewicz, 2019). Dodatkowo chaos spowodowany brakiem wiedzy, lękiem przed zakażeniem i konsekwencjami przebycia nieznanego dotąd choroby znacząco

wpłynął na funkcjonowanie zarówno w wymiarze globalnym, społecznym, jak i jednostkowym. Julian Auleytner oraz Mirosław Grewiński (2020) zwracają uwagę na duże niebezpieczeństwo, jakie niesie obecna sytuacja dla poczucia zaufania społecznego. Jego wyraźny spadek jest notowany na wielu poziomach.

Obok zaufania kolejnymi czynnikami silnie wpływającymi na samopoczucie podczas przymusowej izolacji są poczucie bezpieczeństwa oraz skuteczności – czynniki wynikające częściowo ze stylu przywiązania. Badania dowodzą, że są one skorelowane z dystresem związanym z funkcjonowaniem w sytuacji zagrożenia, jakie niesie ze sobą pandemia. Wyniki uzyskane przez Lorenza Moccia i współpracowników (2020) wskazują, że bezpieczny oraz unikowy styl przywiązania badanych pełniły rolę buforową, chroniąc tym samym przed przytłoczeniem negatywnymi emocjami. W przeciwieństwie do nich styl lękowy predykował wysoki poziom odczuwanego dystresu. Korespondujące wnioski uzyskali również Sandra Segal, Ruth Shaarany i Yossi Maaravi (2021). Im mocniejszy wzorec przywiązania unikowego, tym lęk spowodowany pandemią był mniejszy, lecz im wyższy wzorec przywiązania lękowego czy ambiwalentnego, tym niepokój był większy. Co ciekawe, badanie wykazało również, że im wyraźniejszy był wzorec bezpiecznego przywiązania, tym silniej przestrzegane były restrykcje i nakazy mające na celu zapobieganie rozprzestrzenianiu się wirusa. Zdaniem Segal i współpracowników może to wskazywać, że niski lęk odczuwany w bliskich relacjach sprzyja bardziej adaptacyjnym zachowaniom.

W odniesieniu do powyższych ustaleń postawiłyśmy następujące problemy badawcze:

1. Czy istnieje związek pomiędzy przywiązaniem do miejsca a zaufaniem społecznym, stylem przywiązania i lękiem?
2. Czy istnieje różnica w przywiązaniu do miejsca, zaufaniu społecznym, stylu przywiązania i poziomie lęku między pierwszym a drugim etapem badania przeprowadzonym podczas pierwszej i trzeciej fali pandemii COVID-19?

Procedura badania własnego

Przeprowadzone badanie miało charakter longitudinalny. Zostało podzielone na dwa etapy, realizowane ze względu na trwającą pandemię w formie formularzy *on-line*. Grupę badaną stanowiły głównie osoby znajome oraz członkowie grup studenckich na platformach społecznościowych. Wynikało to z trudności w rekrutacji osób do badań w początkowym okresie pandemii.

Czas zbierania odpowiedzi to odpowiednio okres pierwszego i trzeciego *lockdownu* (od marca do czerwca lat 2020 i 2021), pomiędzy pierwszym i drugim etapem badania była więc roczna przerwa. Osoby badane zostały poinformowane o dobrowolnym oraz anonimowym charakterze uczestnictwa w badaniu. Każdy z badanych otrzymał indywidualny kod uniemożliwiający jego identyfikację. Osoby chętne do udziału w drugiej turze zostały poproszone o pozostawienie swoich adresów mailowych.

W obydwu turach osoby badane wypełniały cztery kwestionariusze: (1) Skalę Przywiązania do Miejsca Daniela Williamsa i Jerry'ego Vaske'a (2003) w polskiej adaptacji Alana Mandala i Marcina Moronia, (2) Kwestionariusz RSQ Kim Bartholomew i Leonarda Horowitz (1991) w polskiej adaptacji Barbary Tryjarskiej, (3) Skalę Zgeneralizowanego Zaufania Toshio Yamagishi i Midori Yamagishi (1994) oraz (4) Inwentarz Stanu i Cechy Lęku STAI Charlesa D. Spielbergera (1991) w polskiej adaptacji Jana Strelaua, Małgorzaty Tysarczyk i Kazimierza Wrześniewskiego. Wszystkie metody są metodami popularnymi w badaniach psychologicznych, o wysokich wskaźnikach trafności i rzetelności.

W pierwszym etapie udział wzięło 127 osób, a 67 z nich pozostawiło swoje adresy e-mailowe. W drugiej turze ostatecznie wzięła udział nieco ponad połowa z nich (35 osób). W pierwszym etapie brały udział 103 kobiety (81,1%), 23 mężczyzn (18,1%), a jedna osoba (0,8%) nie zdecydowała się na zaznaczenie swojej płci. Wśród uczestników 62 osoby (48,8%) zamieszkiwały domy jednorodzinne, 46 (36,2%) bloki, 6 (4,2%) osiedla zamknięte, a 13 (10,2%) wybrało opcję „inne”. Wiek badanych mieścił się w przedziale od 18 do 65 lat, z czego najliczniejszą grupę stanowiły osoby pomiędzy 18. a 26. rokiem życia (77,2%). Większość uczestników stanowiły osoby w trakcie studiów (53,5%) oraz z wykształceniem wyższym (34,6%), pozostałe 11,6% stanowiły osoby z wykształceniem średnim, zasadniczym zawodowym, podstawowym oraz gimnazjalnym. W drugim etapie badania wzięło udział 35 osób, z których 27 (77,1%) stanowiły kobiety, 7 (20%) mężczyźni, a jedna osoba (2,9%) nie zdecydowała się na zaznaczenie swojej płci. Wśród uczestników 18 osób (51,4%) zamieszkiwało bloki, 9 (25,7%) domy jednorodzinne, jedna (2,9%) osiedle zamknięte, a 7 (20%) wybrało opcję „inne”. Wiek badanych mieścił się w przedziale od 18 do 65 lat, z czego najliczniejszą grupę stanowiły osoby pomiędzy 18. a 26. rokiem życia (65,7%). Większość uczestników stanowiły osoby w trakcie studiów (54,3%) oraz z wykształceniem wyższym (37,1%), pozostałe 8,6% stanowiły osoby z wykształceniem średnim.

Wyniki

Obliczone wartości średnie wskazują na podwyższenie wyników w drugim etapie badania w odniesieniu do wszystkich zmiennych: przywiązanie do miejsca ($M_1 = 3,84$, $SD_1 = 1,4$; $M_2 = 4,21$, $SD_2 = 1,1$), zaufanie społeczne ($M_1 = 24,67$, $SD_1 = 7,1$; $M_2 = 25,21$, $SD_2 = 7,2$) i lęk ($M_1 = 43,09$, $SD_1 = 12,4$; $M_2 = 46,38$, $SD_2 = 12,9$). Zmienna „styl przywiązania” w czasie obydwu etapów badania dzieliła się na cztery kategorie: styl bezpieczny, zaabsorbowany, oddalająco-unikający i lękowo-unikający, ze znaczną przewagą występowania stylu bezpiecznego.

Nie stwierdzono istotnego związku pomiędzy przywiązaniem do miejsca i zaufaniem społecznym w pierwszym i drugim etapie badania ($\rho_{01} = 0,24$; $p > 0,05$; $\rho_{02} = 0,15$; $p > 0,05$), nieistotne okazały się również związki pomiędzy przywiązaniem do miejsca i stylami przywiązania ($H_1(3) = 5,56$; $p > 0,05$; $H_2(3) = 0,72$; $p > 0,05$). Potwierdził się natomiast ujemny związek pomiędzy przywiązaniem do miejsca a lękiem zarówno w pierwszym ($\rho_{01} = -0,32$; $p < 0,05$), jak i drugim ($\rho_{02} = -0,43$; $p < 0,05$) etapie badania.

Drugi problem badawczy dotyczył zakładanych różnic w przywiązaniu do miejsca, zaufaniu społecznym, stylu przywiązania i poziomie lęku między pierwszym a drugim etapem badania, przeprowadzonymi podczas pierwszej i trzeciej fali pandemii COVID-19. Analizy dotyczyły tylko osób biorących udział w obydwu etapach badania. Niestety żadna z różnic nie uzyskała poziomu istotności statystycznej, sprawdzanej za pomocą testu Wilcozona dla grup zależnych (dla stylów przywiązania zastosowano test McNemary): dla przywiązania do miejsca: $T = -2,17$, dla zaufania społecznego: $T = -1,01$, dla stylu przywiązania: $p = 0,69$ i dla poziomu lęku: $T = -0,63$.

Dyskusja wyników

Zaprezentowane badanie nie potwierdziło związków pomiędzy przywiązaniem do miejsca a zaufaniem społecznym i stylem przywiązania oraz różnic w przywiązaniu do miejsca, zaufaniu społecznym, stylu przywiązania i poziomie lęku przy uwzględnieniu różnych etapów pandemii COVID-19. Potwierdził się jedynie ujemny związek pomiędzy przywiązaniem do miejsca a lękiem: im wyższy poziom lęku, tym niższa siła przywiązania do miejsca.

Związek ten okazał się też stały w czasie i istotny zarówno w czasie pierwszego, jak i trzeciego *lockdownu*.

Wpływ na uzyskane wyniki mogło mieć dosyć szerokie zdefiniowanie zmiennej „przywiązanie do miejsca”. Wydaje się, że w kontekście innych uwzględnionych w pracy konstruktów bardziej trafne byłoby zbadanie tożsamości miejsca rozumianej jako „symboliczne znaczenie miejsca jako repozytorium emocji i relacji, które nadają życiu sens i cel” (Mandal i Moroń, 2016: 213). Można się spodziewać, że taka operacjonalizacja zmiennej, kładąca akcent na sposób definiowania siebie jako mieszkańca danego obszaru w odniesieniu do nawiązanych relacji, mogłaby nadać inne znaczenie zakładanym zależnościom, szczególnie w relacji do zaufania społecznego. Brak zakładanego związku pomiędzy przywiązaniem do miejsca a wczesnodziecięcymi stylami przywiązania pokazuje też być może inną genezę i mechanizm badanych konstruktów, pomimo zakładanych podobieństw w pełniowanych przez nie funkcjach (Scannel i Gifford, 2014). Chociaż relacje ze znaczącymi dla jednostki miejscami i osobami łączy pragnienie poszukiwania z nimi bliskiego kontaktu w celu poczucia bezpieczeństwa i łagodzenia dystresu, a także odczuwanie trudności emocjonalnych w czasie rozłąki, uzyskane w badaniu wyniki mogą świadczyć o ich odmiennym pochodzeniu. W badaniu posługiwano się operacjonalizacją stylów przywiązania zgodnie z klasyfikacją Bartholomew i Horowitz (1991), która odnosi się do stopnia, w jakim jednostki wrażliwe są na zewnętrzną aprobatę i zdolne do nawiązywania intymnych kontaktów. Istnieje szansa, że gdyby użyto narzędzia, u podstaw którego stoi klasyfikacja stworzona przez Ainsworth, oparta na poczuciu bezpieczeństwa i odwadze w eksploracji, wyniki przedstawiałyby się inaczej. Wymagałoby to oczywiście dalszych badań i empirycznej weryfikacji.

Potwierdzony został jedynie ujemny związek pomiędzy przywiązaniem do miejsca a lękiem odczuwanym w czasie pandemii COVID-19. Uzyskane wyniki są zgodne z wynikami innych badań (Meagher i Cheadle, 2020) pokazujących, że silna więź z miejscem była negatywnie powiązana z symptomami depresyjnymi, lękowymi czy stresem. Na tej postawie można wnioskować, że emocjonalna relacja z miejscem jest ważnym zasobem w radzeniu sobie z codziennymi trudnościami związanymi z życiem w czasie podwyższonego zagrożenia.

Wbrew założeniom nieistotne okazały się różnice w sile przywiązania do miejsca między pierwszym a trzecim *lockdownem*. Prawdopodobnym wyjaśnieniem otrzymanych wyników może być to, że choć czas jest ważnym predyktorem nawiązywania relacji z miejscem (Lewicka, 2012), jego

wpływ może być znoszony przez inne, charakterystyczne dla funkcjonowania w okresie *lockdownu* czynniki. Towarzyszące pandemii poczucie niepewności oraz deprivacja potrzeb i brak kontroli nad zmieniającymi się realiami codziennego życia mogły powodować, że miejsce zamieszkania, choć dające schronienie, zaczyna się kojarzyć przede wszystkim z bardzo trudnymi doświadczeniami. To z kolei mogło osłabić siłę przywiązania.

Nieistotne okazały się też różnice w poziomie zaufania społecznego, stylach przywiązania i poziomie lęku pomiędzy pierwszym a trzecim *lockdownem*. Zaufanie społeczne opiera się na oczekiwaniu, że ludzie i instytucje będą działać w sposób dla nas korzystny (Krzyminiewska, 2003). Można wnioskować, że okoliczności takie jak pandemia, w czasie których codzienne funkcjonowanie znacznie bardziej zależy od wsparcia społecznego, może być czynnikiem zmieniającym poziom tego konstruktu. Brak występowania istotnej różnicy między dwoma pomiarami można zatem tłumaczyć skrajnie rozbieżnymi sytuacjami, których mogli doświadczyć badani w okresie między pierwszym a trzecim *lockdownem*. Część uczestników badania w trakcie przechodzenia choroby mogła się spotkać z trudnością w otrzymaniu instytucyjnego wsparcia, podczas gdy inni mogli doświadczyć bezinteresownej pomocy i życzliwej troski ze strony członków społeczeństwa. Fakt ten może spowodować niemożność wyznaczenia jednolitego trendu zmian dla badanego konstruktu.

Styl przywiązania natomiast uznaje się za konstrukt względnie stały, który może ulegać zmianie pod wpływem znaczących doświadczeń lub relacji (Konieczny i Cierpiąłkowska, 2022). Mimo spodziewanego wzrostu liczby osób przywiązanych pozabezpiecznie w drugim etapie badania, otrzymane wyniki nie umożliwiają wysnucia takiego wniosku. Na ich podstawie można zatem przypuszczać, że wydarzenia związane z okresem pandemii nie okazały się dla badanych aż tak istotne, by zmienić style przywiązania i powiązane z nimi wewnętrzne modele operacyjne. Podobnie poziom lęku nie okazał się istotnie różny podczas różnych etapów pandemii, co można wyjaśnić dużą dynamiką i różnorodnością tego okresu.

Wpływ na uzyskane wyniki mogły mieć też ograniczenia badania własnego, związane z niską reprezentatywnością i liczebnością przebadanej próby, szczególnie w drugim etapie badania. Są to istotne ograniczenia, uniemożliwiające generalizację wyników na całą populację. Doświadczenie pandemii i związanych z nią ograniczeń przez osoby młode było z pewnością zupełnie inne niż przez osoby w starszym wieku. Wydaje się jednak, że w związku ze wzrastającą tendencją do pracy zdalnej i nasilającym się kryzysem klimatycznym problematyka miejsca i jego korelatów

zyskuje na znaczeniu, stymulując konieczność prowadzenia badań w tym obszarze. Sytuacja pandemii pokazała wyraźnie znaczenie miejsca i jego wpływ na poczucie dobrostanu zamieszkujących je osób (Counted i in., 2021; Soumyadeep i Mainak, 2022). Silna więź z miejscem była negatywnie powiązana z symptomami depresyjnymi, lękowymi czy stresem (Meagher i Cheadle, 2020). Zależność tę potwierdziło również badanie własne pokazujące, że poziom lęku zmniejsza się wraz ze wzrostem przywiązania do miejsca. Miejsce jest więc dla wielu osób bezpieczną bazą, dającą oparcie w sytuacjach zagrożenia.

Pozytywna relacja z miejscem implikuje również pozytywne działania na jego rzecz: zachowania proekologiczne, obronę miejsca i inwestowanie w sąsiedzki „kapitał społeczny”. Warto więc wzmacniać tę relację i popularyzować jej znaczenie.

Literatura

- Auleytner, J., Grewiński, M. (2020). Pandemia koronawirusa i ryzyka społeczne z nią związane a chaos w zarządzaniu państwem – dokąd zmierzamy? W: W. Glac, M. Grewiński, N. Pikuła, E. Zdebska (red.), *Wyzwania dla polityki społecznej w kontekście pandemii koronawirusa* (ss. 11–24). Kraków: Scriptum.
- Bartholomew, K., Horowitz, L.M. (1991). Attachment Styles Among Young Adults: A Test of a Four-category Model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61(2), 226–244. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-3514.61.2.226>.
- Bonaiuto, M., Carrus, G., Martorella, H., Bonnes, M. (2002). Local Identity Processes and Environmental Attitudes in Land Use Changes: The Case of Natural Protected Areas. *Journal of Economic Psychology*, 23(5), 631–653. [https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0167-4870\(02\)00121-6](https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/S0167-4870(02)00121-6).
- Bowlby, J. (2007). *Przywiązanie*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Counted, V., Cowden, R.G., Ramkissoon, H. (2021). Place Attachment During the COVID-19 Pandemic: A Scoping Review. W: V. Counted, R.G. Cowden, H. Ramkissoon (red.), *Place and Post-Pandemic Flourishing: Disruption, Adjustment, and Healthy Behaviors* (ss. 15–31). New York: Springer.
- Gustafson, P. (2001). Meanings of Place: Everyday Experience and Theoretical Conceptualizations. *Journal of Environmental Psychology*, 21(1), 5–16. <https://doi.org/10.1006/jevp.2000.0185>.
- Hamilton, G.N. (1990). *Self and Others: Object Relations Theory in Practice*. Oxford: Jason Aronson.
- Hidalgo, M.C., Hernandez, B. (2001). Place Attachment: Conceptual and Empirical Questions. *Journal of Environmental Psychology*, 21(3), 273–281. <https://doi.org/10.1006/jevp.2001.0221>.

- Konieczny, P., Cierpiałkowska, L. (2022). Pozytywne i negatywne doświadczenia życiowe a zmiany wewnętrznych modeli przywiązania – badania porównawcze. *Psychiatria Polska*, 56(3), 551–570. <https://doi.org/10.12740/PP/OnlineFirst/127457>.
- Kossowska, M., Letki, N., Zaleskiewicz, T., Wichary, S. (2020). *Człowiek w obliczu pandemii. Psychologiczne i społeczne uwarunkowania zachowań w warunkach kryzysu zdrowotnego*. Sopot: Wydawnictwo Smak Słowa.
- Krzyminiewska, G. (2003). *Znaczenie zaufania w tworzeniu kapitału społecznego. Ekonomiczny i społeczny wymiar zjawiska*. Poznań: Wydział Prawa i Administracji UAM.
- Lewicka, M. (2012). *Psychologia miejsca*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Liberska, H., Suwalska, D. (2011). Styl przywiązania a relacje partnerskie we wczesnej dorosłości. *Psychologia Rozwojowa*, 16(1), 25–39.
- Łoś, Z. (2010). Dyskusyjnie o klasyfikacji i pomiarze wzorców przywiązania. *Psychologia Rozwojowa*, 15(2), 61–75.
- Mandal, A., Latusek, A. (2015). Przywiązanie do miejsca zamieszkania w biegu życia. *Psychologia Rozwojowa*, 20(2), 73–88. <https://doi.org/10.4467/20843879PR.15.011.3483>.
- Mandal, A., Moroń, M. (2016). Skala przywiązania do miejsca – polska adaptacja The Measure of Place Attachment D. Williamsa i J. Vaske’a (2003). *Psychologia Społeczna*, 2(37), 211–222. <https://doi.org/10.7366/1896180020163707>.
- Markiewicz, R. (2019). Kryzys w kryzysie. Psychologiczny wymiar pandemii. *Polish Journal of Public Health*, 129(4), 138–140. <https://doi.org/10.2478/pjph-2019-0031>.
- Meagher, B.R., Cheadle, A.D. (2020). Distant from Others, but Close to Home: The Relationship Between Home Attachment and Mental Health During COVID-19. *Journal of Environmental Psychology*, 72. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1016/j.jenvp.2020.101516>.
- Moccia, L., Janiri, D., Pepe, M., Dattoli, L., Molinaro, M., De Martin, V., Di Nicola, M. (2020). Affective Temperament, Attachment Style, and the Psychological Impact of the COVID-19 Outbreak: An Early Report on the Italian General Population. *Brain, Behavior, and Immunity*, 87, 75–79. <https://doi.org/10.1016%2Fj.bbi.2020.04.048>.
- Nisa, C.F., Bélanger, J.J., Schumpe, B.M. (2020). On Solid Ground: Secure Attachment Promotes Place Attachment. *Journal of Environmental Psychology*, 70. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2020.101463>.
- Peng, L., Tan, J., Deng, W., Liu, Y. (2020). Farmers’ Participation in Community-based Disaster Management: The Role of Trust, Place Attachment and Self-efficacy. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 51. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2020.101895>.
- Scannell, L., Gifford, R. (2010). The Relations Between Natural and Civic Place Attachment and Pro-environmental Behavior. *Journal of Environmental Psychology*, 30(3), 289–297. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.01.010>.
- Scannell, L., Gifford, R. (2014). Comparing the Theories of Interpersonal and Place Attachment. W: L.C. Manzo, P. Devine-Wright (red.), *Place Attachment: Advances in Theory, Methods, and Applications* (ss. 23–36). Abingdon: Routledge.
- Segal, S., Sharabany, R., Maaravi, Y. (2021). Policymakers as Safe Havens: The Relationship Between Adult Attachment Style, COVID-19 Fear, and Regulation Compliance. *Personality and Individual Differences*, 177. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2021.110832>.

- Słaboń-Duda, A. (2011). Wczesna relacja matka–dziecko i jej wpływ na dalszy rozwój emocjonalny dziecka. *Psychoterapia*, 2(157), 11–18.
- Soumyadeep, D., Mainak, G. (2022). Study on Perception of Places During Lockdown in COVID-19: Relationship Between Place Attachment and Usage Pattern. *Journal of Asia Pacific Studies*, 6(4), 459–474.
- Spielberger, C.D., Rickman, R.L. (1991). Assessment of State and Trait Anxiety. W: N. Sartorius, V. Andreoli, G. Cassano, L. Eisenberg, P. Kielholz, P. Pancheri, G. Racagni (red.), *Anxiety: Psychobiological and Clinical Perspectives* (ss. 69–83). Washington: Hemispheres/Taylor and Francis.
- Tuan, Y.F. (1977). *Space and Place: The Perspective of Experience*. Minneapolis, MN: The University of Minnesota Press.
- Williams, D.R., Vaske, J.J. (2003). The Measurement of Place Attachment: Validity and Generalizability of Psychometric Approach. *Forest Science*, 49(6), 830–840.
- Yamagishi, T., Yamagishi, M. (1994). Trust and Commitment in the United States and Japan. *Motivation and Emotion*, 18(2), 129–166.